

Dr hab. Bogusława Lachowska, prof. KUL

Instytut Psychologii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Magister Weroniki Jadwigi Pudełko

pt. „Wybrane problemy emocjonalne dzieci z dyslalią. Wyzwania edukacyjne” , s. 244

Problematyka, jaką Pani Magister Weronika Jadwiga Pudełko podejmuje w swojej rozprawie pt. **„Wybrane problemy emocjonalne dzieci z dyslalią. Wyzwania edukacyjne”** mieści się w szerokim - a niezwykle ważnym - obszarze zagadnień, dotyczących rozwoju człowieka i znaczenia, jakie w tym procesie przyznawane jest wzajemnym interakcjom jednostki z jej środowiskiem. Podejście to jest zgodne z bioekologiczną koncepcją rozwoju człowieka Urie Bronfenbrennera (2005), w której rozwój człowieka ujmowany jest w kategoriach ciągłego procesu wzajemnych interakcji między jednostką i jej środowiskiem. Autorka opracowania słusznie przyjmuje zatem, zgodnie z tą perspektywą teoretyczną, iż istotnym czynnikiem prawidłowego rozwoju jest udana interakcja z otoczeniem, w której ważną rolę pełni prawidłowa, niezaburzona wymowa. Mowa bowiem ma zasadnicze znaczenie dla nawiązywania i podtrzymywania interakcji i relacji w środowisku. Wady wymowy z kolei wpływają na rozwój dziecka zaburzająco – zaburzają rozwój poznawczy, społeczny, emocjonalny bezpośrednio oraz pośrednio, stanowiąc źródło problemów emocjonalnych ten rozwój zakłócających. Prawidłowa, niezaburzona wymowa ma szczególne znaczenie w przystosowaniu dziecka do wymagań nowego środowiska, jakim jest szkoła. Wszelkie zaburzenia i niepowodzenia w tym okresie mogą pociągać za sobą długotrwałe i poważne konsekwencje. Ważne zatem jest identyfikowanie wszelkich trudności na tym etapie rozwoju dziecka i podejmowanie działań ochraniających dzieci przed negatywnymi skutkami tych trudności. W tym kontekście uznaję za niezwykle ważne, trafne i w pełni uzasadnione skupienie uwagi na funkcjonowaniu dzieci w wieku wczesnoszkolnym (6 – 7 lat). Za w pełni uzasadnione i trafne uważam także to, iż Autorka uwzględniła rolę środowiska rodzinnego i szkolnego, czyli dwóch mikrosystemów, które w literaturze przedmiotu uznawane są za najistotniejsze dla rozwoju dziecka w tym wieku (Bronfenbrenner, 2005). Pani Magister Weronika Jadwiga Pudełko swoją uwagę koncentruje na dziecku z wadami wymowy i podejmuje próbę poznania jego sytuacji emocjonalnej i doświadczanych przez nie problemów emocjonalnych. Podjęcie się tego zadania jest bardzo ważne ze względów teoretycznych oraz ze względów praktycznych, ponieważ poznanie i zrozumienie sytuacji dzieci doświadczających tego typu trudności pozwoli na podjęcie

działań mających na celu ich wsparcie i terapię, co – jak podaje Autorka - stanowi ważny cel jej analiz. Cel ten z powodzeniem realizuje.

Autorka opracowała i zrealizowała projekt badawczy w schemacie quasi-eksperymentalnym (Bedyńska i Cypryńska, 2013), zalecanym w odniesieniu do podjętego problemu badawczego. Projekt ten pozwolił jej na osiągnięcie przyjętych celów. Przeprowadziła badanie, którym objęto grupę 120 dzieci (w tym 60 dzieci z tzw. grupy logopedycznej i 60 dzieci z grupy nielogopedycznej). Realizację badania podzielono na dwa etapy: w okresie maj-czerwiec 2014 i maj-czerwiec 2015, co wynikało z bardzo starannego przestrzegania surowych kryteriów doboru dzieci do badanych grup. Chciałam podkreślić ogromną staranność i rzetelność Autorki na tym etapie realizacji projektu, o czym świadczą następujące działania: realizację projektu właściwego poprzedzono przeprowadzonym w 2014 roku badaniem pilotażowym grupy dziesięciorga dzieci; każdorazowo, prowadząc badanie, uzyskiwano zgodę placówki na terenie której odbywało się badanie oraz pisemną zgodę rodziców na badanie dzieci i na współpracę z czasie badania a także ustną zgodę dzieci na udział w badaniu; by zminimalizować wpływ czynników zakłócających, badanie przeprowadzono w jednej placówce, zaś wszystkie dzieci uczestniczące w badaniu znajdowały się pod opieką tej samej logopedki, przy czym opieka ta trwała minimum 8 miesięcy. Grupę logopedyczną wyselekcjonowano na podstawie diagnozy logopedycznej 197 uczniów. Wszyscy uczniowie włączeni do grupy logopedycznej mieli zdiagnozowaną dyslalię, zaś najczęściej występującym zaburzeniem był rotacyzm i sygmatyzm. Dobierając dzieci do grupy kontrolnej wzięto pod uwagę wiele czynników, nie tylko te demograficzne (np. wiek, płeć, typ rodziny, rodzeństwo, zamieszkiwanie członka rodziny), ale także posiadanie zwierzątka. Dobór tych zmiennych uzasadniono w świetle literatury, wykazując ich potencjalny wpływ na rozwój dziecka i pojawianie się problemów emocjonalnych. Zatem, dobór grup badanych – zarówno logopedycznej, jak i nielogopedycznej - przeprowadzono dochowując wszelkiej staranności.

W celu określenia problemów emocjonalnych badanych dzieci z dyslalią zastosowano Rysunek Rodziny w wersji zaproponowanej przez Marię Braun-Gałkowską oraz wywiad z dzieckiem opracowany przez Autorkę, który miał charakter rozmowy kierowanej. W trakcie badania Autorka prowadziła ponadto obserwację dziecka, notując swoje spostrzeżenia. Ocenę danych uzyskanych za pomocą Rysunku Rodziny – w celu jej obiektywizacji - przeprowadzono z pomocą trzech kompetentnych sędziów. Autorka wzięła pod uwagę występujące w rysunku następujące wskaźniki problemów emocjonalnych: niepokoju, poczucia niższej wartości, osamotnienia i bezradności, agresji oraz niepokoju z agresją. Pozytywnie oceniam decyzję o zastosowaniu Rysunku Rodziny, co jest w pełni uzasadnione nie tylko wiekiem dzieci, ale także wadą wymowy. Na określenie zasługuje ogromna troska Autorki o warunki, w jakich prowadzone były badania, co miało na celu minimalizowanie czynników, które ewentualnie mogły zakłócić przebieg badania i zniekształcić jego wyniki. Autorka nagrywała rozmowy z dziećmi a następnie korzystała z pomocy sędziów kompetentnych w ocenie zdobytego w ten sposób materiału. Wywiad obejmował dziesięć pytań, które – w zamierzeniu Autorki – miały dostarczyć jej odpowiedzi na sformułowane przez nią pytania badawcze.

Autorka formułując cel pracy wskazuje na dwa jego aspekty: cel teoretyczny i praktyczny. Celem teoretycznym jest „określenie relacji zachodzących między wadami wymowy u dzieci a problemami emocjonalnymi w ich rozwoju” (s. 93) , lub też - jak to sformułowano w innym miejscu (s. 6) – „poznanie sytuacji emocjonalnej, ze szczególnym uwzględnieniem problemów emocjonalnych, dzieci z dyslalią”. W mojej ocenie to drugie z przedstawionych sformułowań lepiej oddaje istotę rozwiązywanego problemu badawczego. Cel pracy teoretyczny (ss. 91-94) doprecyzowano następnie, formułując cztery pytania szczegółowe. W odpowiedzi na nie autorka sformułowała cztery hipotezy. Z kolei jako cel praktyczny wskazano: „opracowanie modelu oddziaływań wychowawczych oraz współpracy podmiotów uczestniczących w procesie rozwoju dziecka mającego zdiagnozowaną wadę wymowy” (s. 93). Każdy z tych celów zrealizowano.

Struktura omawianej rozprawy jest poprawna, typowa dla naukowych opracowań empirycznych. Układ poszczególnych części jest przejrzysty i logiczny, a tok rozważań klarowny, łatwy do śledzenia. Opracowanie nie zawiera Streszczenia – wartościowe byłoby jego dołączenie. W pracy można wyodrębnić cztery zasadnicze części. Część pierwszą poświęcono szczegółowemu omówieniu prawidłowości rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym, uwzględniając różne sfery rozwoju, w tym także w kontekście wymagań związanych z podjęciem edukacji szkolnej. Autorka dokonuje tutaj rzetelnego i wnikliwego przeglądu literatury przedmiotu, dociera do wszystkich zasadniczych publikacji polskojęzycznych, jakie pojawiły się w tym obszarze od okresu powojennego (w tym, np. Stefana Szumana z pierwszej połowy ubiegłego wieku). Autorka dokonuje wnikliwej analizy pojęcia rozwój i wskazuje, jakie rozumienie tego terminu przyjmowane jest przez nią w tej pracy. Rozdział ten kończy paragraf poświęcony rozwojowi mowy, co stanowi bardzo dobre wprowadzenie do kolejnego rozdziału – wprowadzającego w problematykę dyslalii, zaburzenia w rozwoju mowy dziecka stanowiącego przedmiot zainteresowania Autorki. Przedstawiono tutaj rozumienie dyslalii, typologię zaburzenia, jego przyczyny oraz omówiono diagnozę i terapię logopedyczną. W kolejnym rozdziale przedstawiono problem pracy i hipotezy oraz metodologię badania własnego. Scharakteryzowano tutaj badaną grupę dzieci, zastosowane narzędzia pomiaru zmiennych oraz omówiono sposób przeprowadzenia badania. Rozdział ostatni (czwarty) obejmuje prezentację wyników badania, które ujęto w trzy paragrafy. Paragrafy te wyodrębniono ze względu na zastosowane narzędzie pomiaru zmiennych (Rysunek Rodziny, rozmowa kierowana) oraz zastosowaną technikę analizy danych (analiza wariancji). Wydaje się, iż przyjęcie kryterium merytorycznego przy wyodrębnianiu paragrafów uatrakcyjniłoby prezentację rezultatów. Autorka wydaje się dostrzegać taką możliwość, o czym świadczy to, iż w paragrafie 4.2. „Podsumowanie wyników badań własnych” wskazuje aspekty, w jakich zebrany materiał badawczy został przez nią przeanalizowany. Wymienia tutaj cztery aspekty: obraz samego siebie, funkcjonowanie w obszarze relacji rodzinnych i rówieśniczych oraz spędzanie czasu wolnego. Nie zdecydowała się jednakże na zaprezentowanie wyników badania zgodnie z tymi aspektami. Szanuję tutaj prawo Autorki do wyboru formuły prezentacji wyników, tym bardziej, że przyjęta przez nią formuła zapewnia przejrzystość i uporządkowanie materiału. Ogromnym walorem tego paragrafu jest zamieszczenie licznych rysunków wykonanych przez dzieci, wraz z komentarzami Autorki, które świetnie ilustrują omawiane zagadnienie.

Kolejny paragraf poświęcono prezentacji wyników rozmowy kierowanej, co pozwoliło Autorce na uzyskanie wglądu w świat badanych dzieci w nieco innym aspekcie, niż wgląd uzyskany za pomocą rysunków – wgląd w specyfikę relacji dziecka w jego środowisku rodzinnym, szkolnym, rówieśniczym i związanych z tym przeżyć dziecka. Kolejny paragraf poświęcono prezentacji wyników analizy wariancji. Została ona przeprowadzona w celu określenia, czy wybrane przez Autorkę czynniki (płeć dziecka, posiadanie rodzeństwa, posiadanie zwierzątka w domu) mają wpływ na analizowane przez nią wskaźniki sytuacji emocjonalnej dzieci. Analizy przeprowadzono rzetelnie i dostarczają one niezwykle ciekawego materiału. Autorka skorzystała z programu SPSS 21 a analizy statystyczne przeprowadzono za pomocą testu chi-kwadrat z porównaniami wielokrotnymi oraz analizy wariancji z efektem interakcji. Wyniki analiz omówiono syntetycznie, klarownie oraz zaprezentowano za pomocą tabel i rysunków. Rozdział ten kończy podsumowanie wyników, ich interpretacja, sformułowanie wniosków i propozycja wykorzystania w praktyce wiedzy uzyskanej w efekcie zrealizowanego projektu. Autorka pracy świetnie poradziła sobie z podsumowaniem wyników swoich badań, co nie było łatwe biorąc pod uwagę ich ilość i różnorodność. Autorka wykazała, iż wada wymowy (dyslalia) wiąże się z doświadczaniem przez dziecko różnorodnych problemów emocjonalnych i trudności w relacjach z innymi. Wysoko oceniam także interpretację psychologiczną stwierdzonych prawidłowości (paragraf 4.3), przeprowadzoną na gruncie teorii systemów (von Bertalanffy). Autorka z dużą wnikliwością opisuje mechanizmy psychologiczne wyjaśniające zależność między dyslalią a analizowanymi wskaźnikami sytuacji dziecka. Dostrzega i klarownie opisuje wzajemne zależności między zjawiskami, nie ignorując znaczenia dyslali dla wyjaśnienia trudności doświadczanych przez dziecko oraz znaczenia tych trudności w wyjaśnianiu zaburzeń mowy u dziecka. Za szczególnie cenne uważam spostrzeżenie Autorki, iż kochający dziecko dorośli z jego otoczenia (rodzice, nauczyciele) mogą nasilać problemy dziecka poprzez swoją niewłaściwie realizowaną troskliwość i chęć pomocy dziecku. Za szczególnie cenne uważam także spostrzeżenie, iż z dyslalią wiąże się nie tylko nadmiar zjawisk negatywnych, zaburzeń, trudności, ale także mniejsze nasilenie zjawisk pozytywnych (w porównaniu z grupą dzieci bez wady wymowy). Ten wynik badania pozwala dostrzec ważne aspekty sytuacji emocjonalnej badanych dzieci i wskazać ważne kierunki działań profesjonalistów pracujących z dziećmi z wadami wymowy. Działania te powinny obejmować nie tylko redukcję zjawisk negatywnych, ale także troskę o wzmacnianie aspektów pozytywnych (zgodnie z postulatami psychologii pozytywnej). Autorka kończy swoje opracowanie przedstawieniem propozycji autorskiego modelu poprawy funkcjonowania dziecka z dyslalią. Osia tego modelu jest współpraca wszystkich dorosłych (rodzice, wychowawca, logopeda) mających istotne znaczenie w terapii wad wymowy dziecka. Jest to model bardzo wartościowy, dostarczający całościowej wizji sytuacji dziecka z wadą wymowy, zawierający propozycję konkretnych zadań do realizacji przez logopedę, wychowawcę i rodziców. Ciekawe wydawałoby się uwzględnienie w tym modelu także działań mających na celu nie tylko edukację rodziców (jeśli chodzi o terapię logopedyczną dziecka), ale także wspieranie rodziców w ich radzeniu sobie z własnymi problemami emocjonalnymi związanymi z wadą wymowy i terapią logopedyczną dziecka. Autorka podaje, iż w załącznikach zamieściła wzór karty badania mowy, rozszerzony o przewodnik do analizy wytworów dziecka. Nie podano jednakże numeru tego załącznika, pojawiła się zatem niepewność o który załącznik chodzi. Załącznik

ten budzi natomiast moje zainteresowanie ze względu na zapowiedź mającego się tam znajdować przewodnika do badania wytworów dziecka. W załącznikach znajduje się natomiast propozycja scenariusza zajęć integracyjnych prowadzonych przez logopedę, w opracowaniu brak jednak bliższych informacji o przeznaczeniu tego scenariusza.

Analizy statystyczne wykonano poprawnie. Doprecyzowania wydaje się wymagać jedynie sformułowanie, iż hipotezy przyjęte przez Autorkę dotyczyły „głównie związków interakcyjnych” (s. 119) – wydaje się bowiem, iż hipotezy dotyczyły głównie porównań międzygrupowych (s.93-94), zaś analiza wariancji miała raczej status analiz dodatkowych, zresztą bardzo ciekawych i wartościowych, pozwalających lepiej poznać i zrozumieć analizowane zjawisko.

Autorka dokonała rzetelnego, wnikliwego przeglądu literatury przedmiotu, dotarła do wszystkich istotnych publikacji, wykazując się doskonałą znajomością literatury oraz umiejętnością jej adekwatnego doboru do poruszanej problematyki. Spis literatury obejmuje około 140 pozycji. Dokonany przez Autorkę przegląd literatury oceniam bardzo pozytywnie.

Praca napisana jest językiem poprawnym i bardzo starannym, tekst czyta się z ogromną przyjemnością. Sporadycznie pojawiają się drobne niejasności w sformułowaniach, na przykład na stronie 99. - Autorce chodziło chyba o zmienne niezależne a nie o zależne (są nimi np. typ rodziny..., czyli zmienne, które mogły wpływać na rozwój dziecka). Nie jest też w pełni jasne, co Autorka miała na myśli podając, iż „w analizie wyników badań uwzględniono grupy skrajne”? (s. 119), czy też sformułowanie na stronie 198., iż „różnica w średniej liczbie wskaźników...jest istotnie wyższa u chłopców...”. Na stronie 216 jest mowa o weryfikacji założeń teoretycznych – jak można się domyślać chodziło o weryfikację hipotez. Pewnym skrótem myślowym jest chyba także stwierdzenie, iż „dzieci z wadami wymowy funkcjonują w modelu cyrkularnego oddziaływania wady wymowy i problemów emocjonalnych” (s. 218). Niejasności tego typu pojawiają się jednakże wyjątkowo rzadko a tekst napisany jest językiem poprawnym i bardzo starannym. Lektura opracowania wskazuje ponadto na ogromne zaangażowanie Autorki w podejmowanym obszarze zagadnień i na jej ogromne doświadczenie zawodowe oraz oddanie wykonywanej pracy.

Wyniki analiz zaprezentowano w czytelnych tabelach, zaopatrując je w klarowne opisy. Dużym walorem pracy jest zamieszczenie rysunków wykonanych przez badane dzieci wraz z opisami pozwalającymi poznać sytuację dziecka oraz ocenę rysunku dokonaną przez Autorkę.

Podsumowując, chciałabym stwierdzić, iż projekt badawczy zrealizowany przez Panią Magister Weronikę Jadwigę Pudełko oceniam bardzo wysoko. Przedstawione powyżej drobne uwagi i sugestie mają wyłącznie charakter polemiczny, w niczym nie umniejszają wartości przedłożonej mi do oceny pracy. Uważam, iż projekt badawczy zrealizowany przez Panią Magister stanowi **oryginalne rozwiązanie przyjętego problemu badawczego**. O oryginalności tego rozwiązania świadczy wykorzystanie testu rysunku, który - w mojej ocenie – jest wyborem wyjątkowo trafnym ze względu na wiek dzieci i stwierdzoną u nich wadę wymowy. Rysowanie stanowi naturalną formę aktywności dzieci, z rysowaniem wiążą się emocje pozytywne, jest świetną okazją do nawiązania kontaktu z dzieckiem oraz

doskonałym źródłem wiedzy o dziecku i jego sytuacji emocjonalnej. Chciałam podkreślić ogromną staranność, pieczołowitość i zaangażowanie Autorki na każdym etapie realizacji projektu badawczego: na etapie doboru dzieci do grup badanych, na etapie gromadzenia materiału badawczego i na etapie analiz oraz interpretacji. Staranny dobór grup – logopedycznej i nielogopedycznej – uwierzytelnia uzyskane wyniki. Autorka dokonała ogromnych starań, by - w rzetelny, niezakłócony procedurą badania sposób - dotrzeć do świata przeżyć i doświadczeń dziecka. Uzyskała dzięki temu unikalny materiał, pozwalający nam zobaczyć wybrane aspekty świata dziecka z jego perspektywy, jego oczami, co daje możliwość lepszego zrozumienia i poznania badanego zjawiska. Zgromadzone dane poddano analizie jakościowej i ilościowej, dochowując przy tym najwyższej staranności (nagrywanie materiału, korzystanie z sędziów kompetentnych). Ogromnym walorem zrealizowanego projektu jest ponadto jego ścisły związek z praktyką. Autorka, w oparciu o wyniki swojego badania oraz własne bogate doświadczenie zawodowe, przedstawia autorską propozycję modelu poprawy funkcjonowania dzieci z dyslalią.

Uważam, że przedstawiona mi do oceny praca Pani Magister Weroniki Jadwigi Pudelko spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, zgodnie z obowiązującymi uregulowaniami prawnymi. Uważam, iż rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego a jej Autorka wykazała się wiedzą teoretyczną w podejmowanej dyscyplinie naukowej, umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, w tym wysokimi kompetencjami w zakresie tworzenia teoretycznej perspektywy badawczej, dostarczającej podstaw do projektowania badań, określenia celów badawczych, doboru technik badawczych, prowadzenia rzetelnych badań z zachowaniem najwyższych standardów metodologicznych, analizy ich rezultatów i opracowania syntez a także aplikacji zdobytej wiedzy w praktyce. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Pani Magister Weroniki Jadwigi Pudelko do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wnoszę ponadto o wyróżnienie opiniowanej pracy.

Lublin, 29 maj 2021 r.

Bogumiłowa Sachowska